

EŞBÂH ve NEZÂİR

الأشباه والنظائر

İslâm hukukundaki küllî kaideleri, benzer meselelerin tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adı.

Müellif:

Mustafa BAKTIR

Eşbâh şibh, şebah veya şebîh kelimelerinin, nezâir de nazîre kelimesinin çoğulu olup “birbirine benzeyen şeyler” demektir. Dilciler eşbâh ve nezâir kelimeleri arasında önemli bir anlam farkı olmadığı görüşünde iseler de Süyûtî bu iki kelime arasındaki mâna farkına dikkat çeker. Ona göre aralarında birçok benzerlik bulunan şeyler eşbâh ile, sadece bir veya birkaç yönden benzeyen şeyler ise nezâir ile ifade edilir.

İslâm toplumunda ilim dallarının ayrı ayrı gelişmesine paralel olarak tefsir, fıkıh, dil ve edebiyat gibi alanlarda, mahiyet veya hüküm yönünden aralarında benzerlik bulunan kavram ve konuları ilgili ilim dalının bütünlüğü içinde ve ortak bazı kurallar geliştirerek açıklamayı amaçlayan çalışma örneklerine bolca rastlanır. II. (VIII.) yüzyıldan itibaren tefsir dalında bu türde müstakil eserlerin yazılmaya başlandığı, ancak bu ilim dalının ve bu dalda yazılan eserlerin daha çok [vücûh ve nezâir](#) adıyla anıldığı görülür. IV. (X.) yüzyılın sonlarında vefat eden ve Hâlidîyyân olarak tanınan iki şair kardeş Ebû Bekir el-Hâlidî ile Ebû Osman el-Hâlidî, Câhiliye ve muhadramûn şairleriyle yeni şairlerin (muhtesûn) şiirleri arasındaki benzerlikleri ortaya koymak amacıyla derledikleri şiir mecmuasına *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* adını koymuşlarsa da dil ve edebiyat alanında bu türe giren en önemli çalışma Süyûtî'nin aynı adı taşıyan eseridir. Eşbâh ve nezâirin fıkıh alanında ayrı bir ilim dalını ve eser türünü ifade eden bir terim olarak kullanımı ise fıkıh mezheplerinin gelişmelerini tamamlayıp görüşlerinin doktriner formlar çerçevesinde incelendiği dönemden sonraya rastlar.

İslâm hukuku başlangıçta fer'î meselelere çözümler üreterek meseleci bir tarzda doğmuş ve bu metot gelişme döneminde de bir yönüyle devam etmiştir. Ancak fıkıh mezheplerinin gelişmelerini tamamlamaları ve fer'î ahkâm alanında müstakil eserlerin kaleme alınmasıyla birlikte benzer fikhî meselelerin çözümünde başvurulacak genel ilkeleri belirlemeyi amaçlayan çalışmalar da yapılmaya başlanmıştır. Böylece hem birbirine benzeyen fer'î meselelerin tamamına veya önemli bir kısmına uygulanması mümkün olan, hem de önerilen çözümlere ortak açıklamalar getiren, dolayısıyla amelî olduğu kadar doktriner değeri de haiz bulunan genel

kuralların tesbit edilmesine başlanmıştır (bk. [KAİDE](#)). IV. (X.) yüzyıldan itibaren doğup gelişen kavâid ilmi ve bu yöndeki ilmî faaliyet, benzer fikhî meselelerin mezhep içinde tâbi olduğu ortak veya farklı hükümleri açıklamayı, fikhî meseleler veya hükümler arasındaki bağlantıları ve farklılıkları belli kurallara bağlamayı amaçlayan [furûk](#) ilim dalıyla daha da zenginleşmiş oldu. Kavâid ve furûk ilim dalları ve bu isimler altında kaleme alınan eserler, bir açıdan aynı ilim dalının iki farklı şekilde adlandırılması olarak kabul edilebilirse de aralarında metot ve muhteva yönünden bazı farklılıkların bulunduğu görülür. VIII. (XIV.) yüzyıldan itibaren küllî kaide ve furûk dallarının temel bilgilerine ilâve olarak fikhın incelik ve güzelliğini öğretmeye veya zaruri görülen bazı bilgileri vermeye yönelik hiyel, fikhî lugaz, hikâye, eşbâh ve nezâir, cem‘ ve fark gibi bazı yeni konulara da yer veren eşbâh ve nezâir kitapları yazılmaya başlanmıştır. Bu sebeple bir ilim dalı olarak eşbâh ve nezâir ve bu alanda yazılan eserler kavâid ve furûk türü eserlerle yakın ilişkili, fakat onlardan biraz daha kapsamlı çalışmalar olarak nitelendirilebilir.

Süyûtî eşbâh ve nezâiri “fikhın hakikatine, esasına, kaynaklarına ve esrarına muttali olmayı sağlayan önemli bir ilim” diye tanımlar. Ona göre ancak bu sayede elde edilecek maharetledir ki benzeşen meselelerin gruplandırılması ve yeni hükümlerin ortaya çıkarılması mümkün olur. Yeni karşılaşılan veya zaman içinde ortaya çıkacak olan problemlerin halledilmesi de yine bu ilmin yardımıyla gerçekleşecektir. Süyûtî ayrıca bazı fakihlerin, “Fıkıh nezâiri bilmekten ibarettir” sözünü naklederek asırlar boyunca farklı yörelerde farklı kültürel zenginlik içinde gelişmiş olan fıkıh mirasının bu ilim sayesinde kavranabileceğini söyler (*el-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir*, s. 31). Zeynüddin İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir*'ini şerheden Hamevî de eşbâh ve nezâiri, “birbirlerine benzedikleri halde ancak fakihlerin çok dikkatli bir bakışla anlayabileceği bazı gizli sebeplerden dolayı hükümleri farklı olan meseleler” olarak tanımlarken benzeri bir önemi vurgular (*Ġamzü 'uyûni'l-beşâ'ir*, I, 38). Bundan dolayı gerek kavâid ve furûk gerekse eşbâh ve nezâir ilim dalları ve bu alanda yazılan eserler, fikhın asırlar boyu gelişmiş zengin literatüründe yer alan farklı görüşlerin hareket noktası olan genel esas ve ilkelerin belirlenmesinde, benzer fikhî meseleler ve çözümler arasında ortak bağın kurulmasında, İslâm hukukunun amelî değer ve doktriner uyumunun anlaşılmasında önemli bir paya sahiptir. Esasen bu tür eserlerin, fıkıh ilminin ve ekolleşmenin klasik gelişimini tamamladıktan sonra ortaya çıkmasının da anlamı bu olmalıdır.

Fıkıh literatüründe İbnü'l-Vekîl'in (ö. 716/1317) *el-Eşbâh ve 'n-nezâ'ir*'i bu isim altında yazılan kitapların ilki sayılmış, daha sonra bu alanda kaleme alınan eserler için de bir ölçüde model teşkil ettiği kabul edilmiştir. Yine bu alanda yazılan eserler arasında Tâceddin es-

Sübki'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i (I-II, Beyrut 1991), İbnü'l-Mülakkın'ın *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*'i (TSMK, nr. 4824, A 752), Süyûtî ve Zeynüddin İbn Nuceym'in aynı adla anılan eserleri zikredilebilir. Kavâid ve furûk adları altında yazılan eserler de aradaki yakınlıktan dolayı bir yönüyle eşbâh ve nezâir literatürü içinde gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Lisânü'l- Arab, “şbh”, “nır” md.leri.

Tehânevî, *Keşşâf*, “nezâ'ir” md.

Ebü Hilâl el-Askerî, *el-Furûk fi'l-luğa*, Beyrut 1980, s. 148.

İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yün* (nşr. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî), Beyrut 1404/1984, nâşirin mukaddimesi, s. 33-57.

İbn Hacer, *Fethü'l-bârî* (Sa'd), IV, 170.

Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, V, 102.

Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh), Beyrut 1407/1987, s. 31.

a.mlf., *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Beyrut 1395/1975, II, 273.

a.mlf., *Zehrü'r-rübâ'ale'l-Müctebâ* (Nesâî, *Sünen* ile birlikte), İstanbul 1401/1981, II, 175.

İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (nşr. Abdülazîz Muhammed el-Vekîl), Kahire 1387/1968, s. 15.

İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîsiyye*, Kahire 1390/1970, s. 193.

Keşfü'z-zunûn, I, 98-100.

Hamevî, *Ğamzü'uyûni'l-beşâ'ir*, Beyrut 1405/1985, I, 38.

Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, 946-964.

Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 730.

Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Ğavâ'idü'l-fiğhiyye*, Dımaşk 1406/1986, s. 63-75, 178-181, 189-190, 201-204, 208-209.

“Eşbâh”, *Mv.F*, IV, 287-289.

Muhammed Mustafa ez-Zümeylî, “el-Ğavâ'idü'l-fiğhiyye”, *Mecelletü'l-bağsi'l-ilmî ve't-türâsi'l-İslâmî*, V, Mekke 1402/1982, s. 11-40.